

אוסף האחים שמיר בארכיון הציוני המרכזי – לציון 100 שנה לייסוד הארכיון

יורם א. שמיר, ינואר 2019

האחים שמיר לא הקפידו לשמור על עבודותיהם. אבי, גבריאל שמיר, שמר רק עבודות "חשובות" בעיניו: סקיצה סופית של סמל המדינה (בחתימת דוד בן-גוריון), 110 כרזות, 45 מדליות, מעט אריזות ומספר קטן בלתי מייצג של עבודות גרפיות אחרות. מודעות בעיתונות לא נחשבו בעיניו; לאחר שנתיים חיפושים אנו יכולים עכשיו להציג 800 מודעות. דודי, מקסים שמיר, שמר בקפידה רק את 2000 הפריטים הפילטליים שעיצב הסטודיו. מעט עבודות אחרות מצא בנו במחסן בגינה, מתחת למכסחת דשא במזוודה ישנה.

דודי נפטר ב-1990 ואבי הלך לעולמו כעבור שנתיים. עבודתם הגרפית הייתה שלובה במדינה- שבדרך ובמדינת ישראל בעשורים הראשונים. היה ברור לנו שאי אפשר להחזיק את האוסף בבידעם של אחד מארבעת היורשים. ראוי שעבודות שנעשו עבור מוסדות ציבור כמו גם עבור מפעלים וחברות מסחריות בחמישה עשורים קריטיים בתולדות עמנו יועמדו לרשות הציבור. שיקול נוסף היה טכני - כל העיזבון (למעט המדליות) היה בנוי מעבודות נייר. האקלים התל אביב אינו ידידותי לנייר לאורך שנים.

בדקתי אפשרויות להפקיד את העיזבון האמנותי של שמיר במוסדות בירושלים, הרחק מהאוויר הלח של תל אביב. ביקרתי במוסד מכובד. "שרה, איפה המפתחות?" – שאל האוצר. המפתחות היו תלויים על מתקן למעילים במסדרון מחוץ לדלת של מחלקת הגרפיקה. בארכיון הציוני לקח אותי המנהל יורם מיורק לעובי האדמה, לחץ קודים במעלית ובכל קומה ובכל דלת, והראה לי את מערכות בקרת האקלים.

תוך חודש הבנתי שההחלטה להפקיד את האוסף בארכיון הציוני הייתה נכונה. 110 הכרזות של האחים שמיר צולמו והוצגו באלבום העומד לרשות הציבור; כך נמנע מגע ידיים מהכרזות המקוריות. להפתעתי, היו אז בידי הארכיון הציוני 40 כרזות של שמיר, שלא נמצאו בעיזבון של שמיר.

האחים שמיר פתחו את הסטודיו מיד אחר עלייתם ב-1935 ועבודותיהם הראשונות, כמו כל מהגרים, היו עבור לקוחות מסחריים מבני ארצם, לטביה, כמו ד"ר ליפשיץ יבואן פורד ואליהו פרומצ'נקו יצרן שוקולד. אבל כבר ב-1936 זכו בעבודה ציבורית: כרזה ליריד המזרח "מפקד גדולנו", המציגה את הצמיחה של המשק הארצישראלי מאז היריד הקודם.

הזינוק הגדול לתחום הציבורי התרחש במלחמת העולם השנייה. בשנתיים הראשונות עיצבו האחים כרזות גיוס עבור הצבא הבריטי והצי המלכותי. לאחר שהוסר האיום של פלישה גרמנית לארץ ישראל, נרתמה הסוכנות היהודית למאמץ "גיוס עברי" והכרזות שלה לגיוס נשאו מסרים של נקמה ושל הצלה.

כדי להבין את חשיבותה של הכרזה בתעמולה, בשיווק ובהסברה בשנות ה-40, כדאי לזכור שמקלט רדיו לא היה בכל בית. אף מינוי לעיתון יומי היה מעל יכולתן של משפחות רבות. הכרזה המוצגת ברחובות או במפעלים ובחללים אחרים נחשפו לציבור מבלי שהצופה שילם. הכרזה היתה אז מכשיר עיקרי בתמהיל הפרסום. המתכנן מסע פרסום שואף להעביר מסר אחיד בכל אמצעי המדיה. ב-1957 למשל, נערכה תערוכת בית וגן. המוטיב העיקרי בכרזה – אשה מחזיקה ביד אחת משפך ובשנייה – מכחול. מוטיב זה חזר במודעות בעיתונות.

כאשר שימשתי מנהל יחסי צבור של אוניברסיטת תל אביב גייסתי את אבי, שהיה בגיל פרישה, לעצב כרזות, סמלים והזמנות (פרו בוננו). זו הייתה הזדמנות לראות מקרוב את תהליך היצירה של כרזה. ב-1989 נערך באוניברסיטה כנס בינלאומי לחקר סרטן השד. אבי התבקש לעצב כרזה לכנס. הוא התלבט כיצד לבטא ויזואלית סרטן שד. הוא העדיף לא להראות דימוי של תאים סרטניים או תוצאה של כריתה. במחשבה נוספת החליט לא להראות צילום של שד בריא. הפתרון: להראות חזה בריא ביצירת אמנות מפורסמת. במשך ימים חיפש, ומצא: הפסל "לילה" של מיכלאנג'לו.

עם קום המדינה גברו הצורך בגיוס כוח אדם לכוחות הביטחון והצורך לגייס משאבים למימון המלחמה וקליטת העלייה הגדולה. האחים שמיר עיצבו כרזות למלווה מלחמה, המלווה הלאומי, המלווה העממי, ויותר מאוחר, קרן

המגן וקרן ביטחון. גם הקרן הקיימת הזמינה משמיר כרזות לגיוס כספים באמצעות נטיעת עצים, רישום בספר הזהב או רכישת בולים שהונפקו על ידי קק"ל (אוסף מלא נמצא בארכיון).

במדינה הוכרו משטר 'צנע' שפירושו היה קיצוב של מוצרי מזון ומוצרים בסיסיים אחרים. שמיר עיצבו עבור משרד האספקה כרזות עם המנות שחולקו בכל חודש. עד מהר התפתח 'שוק שחור' והמשרד יצא למאבק בספרים.

במערכת הבחירות לאספה המכוננת ב-1949 השתמשו האחים שמיר בניסיונם ממערכות הבחירות לקונגרס הציוני. בשנים הבאות הם עבדו עבור מרבית המפלגות הציוניות – מפא"י, הציונים הכלליים, חירות, מפ"ם, אחדות העבודה, הפועל המזרחי והמפלגה הפרוגרסיבית. ייתכן ששמיר לא גילו נאמנות אידיאולוגית אבל גילו נאמנות לפרנסת משפחותיהם.

לצד הממשלה על זרועותיה, היה לסטודיו שמיר לקוח ציבורי אחר: הסתדרות העובדים הכללית. המסרים שלה לא היו של איגוד עובדים רגיל אלא של גוף הנושא באחריות לאומית. כך עסקה הסתדרות בקליטת עלייה, בהנחלת השפה העברית, בעידוד יציאה מן העיר אל הכפר, בבריאות, בספורט ועוד.

דמותם של שני מנהיגים קסמו לאחים שמיר: תיאודור הרצל ודוד בן-גוריון. את דיוקנו של הרצל ציירו כפסל תלת-ממד על אחד מן הבולים הראשונים של ישראל. לציון 50 שנה למותו של הרצל הם עיצבו כרזה בגודל גיליון עם כיתוב מוזר: "50 שנה למות ---- תרס"ד כ' ת". ב-2011 נפתרה התעלומה: באתר The Palestine Poster Project Archives מצאתי כרזה באותם צבעים - כחול ותכלת – פונט עם הכיתוב (באותו פונט אותיות): "בנימין זאב הרצל – תמוז- תשי"ד" וגם "העבודה תספק לנו את הלחם, הכבוד והחרות". זו היתה המחצית האבודה של הכרזה. סטודנטית במכון שנקר לתיעוד גרפי חיברה בהצלחה את החלקים והיום אפשר לראות אותה בשלמותה באתר האחים שמיר.

את בן-גוריון ציירו בכרזת בחירות של מפא"י "עגל הזהב או ימות המשיח, קרמל או ירושלים", בכול של קרן הקיימת ובמדליה שהוטבעה לכבוד יום הולדתו ה-80. את רישומי ההכנה אני רואה יום ביום במסגרת ליד שולחן העבודה שלי.

לשיווק אירועי תרבות וספורט משמשת הכרזה אמצעי חשוב גם לאחר שירדה מגדולתה בעידן הטלוויזיה והאינטרנט. שמיר עיצבו כרזות להפועל ולמכבי ולשתיים מהן הייתה עדנה לאחר מות האחים. מתוך כרזת "פועל, פועלת, מקומכם בשורותינו" של אגודת הספורט הפועל עובד - ברשותנו - לוגו למערך דיסקים שנקרא "עבודה עברית". כרזת כנס הפועל ה-8 עובדה - ללא רשותנו - לכרזה המשווקת מופע בישראל של "לייבך", להקה סלובנית (במקום מגן דוד בדגל הלאום מופיע צלב). בכרזה לפסטיבל הזמריה השנייה השתמש דודי מקסים שמיר באקסליבריס שעיצב עבור בנו גדעון, תלמיד למוסיקה. הסימן הפך לסמל הקבוע של הזמירות.

במקביל ללקוחות הציבוריים, עבד סטודיו שמיר מיום פתיחתו בארץ עבור מפעלים וחברות מסחריות. כרזות למוצרי עסיס, טמפו, צמיגי שמשון, עיקר ההזמנות היו אריזות למוצרי מזון – שתיים שהפכו לאייקון היו קוטג' של תנובה ולופ' של ריכרד לוי עבור צה"ל. אריזות ומודעות רבות עוצבו למותגים שונים של סיגריות. בעידן שהעישון איננו Politically correct לא נותר לנו אלא להתגאות בעיצוב הגרפי ולא במוצר.

באוסף שמיר בארכיון הציוני נמצאת הסדרה של שטרות כסף של בנק ישראל משנת 1958: חיילת נח"ל, דייג, פועל תעשייה, מדען וחלוצים. את הדיוקנאות ציירו שמיר על פי צילומים של אנשים ששימשו דוגמנים. לעתים, כמו בשטר הדייג הם שילבו שני גברים לדמות אחת. הדוגמן של המדען היה הצלם עצמו רודי וייסנשטיין. מספרים שכאשר הראה נגיד בנק ישראל דוד הורוביץ את הסקיצות לדוד בן-גוריון הייתה תגובתו: "איפה כאן התימני?". 60 שנה לאחר הנפקת השטרות הם משמשים השראה לאמנים בציורי שמן, וגם בעיצוב פנים של מסעדה בדרום תל אביב, בטיילת של טבריה ובקטלוג תערוכה בלטיביה.

השירות הבולאי ערך תחרות לכל הוצאת בול או סדרת בולים. סטודיו שמיר זכה ב-36 תחרויות. השירות שיווק את הבולים החדשים באמצעות מודעות בעיתונים, חוברות הסברה וכרזות. הכרזה המפורסמת "הטובים לטיס" לא הוזמנה על ידי חיל האוויר אלא ע"י השירות בולאי כדי לקדם את המכירות של סדרת בולים שיצאו ביום העצמאות ה-14. הסיוע של חיל האוויר - הדוגמן היה הטייס שבתאי גלבוש (לימים, קפטן באל-על).

במוניטין הבינלאומיים שלהם זכו האחים שמיר בזכות הבולים שעיצבו עבור 20 מדינות באפריקה, בדרום מזרח אסיה ובמרכז אמריקה. סיוע החוץ של ישראל לארצות אפריקה כלל עיצוב והדפסת בולים על ידי המדפיס הממשלתי. 'סיוע החוץ' של סטודיו שמיר כלל עיצוב של בולים, מעטפות יום ההופעה וגיליונות מזכרת.

הפריטים בארכיון יכולים לשמש אבני בניין ליצירות חדשות. ההיסטוריון ד"ר מרדכי נאור עושה בספריו שימוש רב בכרזות (כולל כרזות שמיר) ובצילומים, תלמידים וסטודנטים אוהבים לשלב בעבודות שלהם כרזות ודימויים גרפיים אחרים. תערוכות על תקופות או על נושאים שונים נבנות על כרזות כמרכיב עיקרי – "אשה עבריה אל הדגל", "המעברה", "תוצרת הארץ" ועוד ועוד.

בשנה שעברה, שנת 2018, ציינו בישראל 70 שנה להקמת המדינה ובלטביה. ארץ המוצא של האחים שמיר, צוינה שנת ה-100 לעצמאותה.. שגרירות ישראל וקרן היסוד חברו להפיק תערוכה של שמיר. אני התבקשתי לאצור אותה ובחרתי בנושא המתבקש: עצמאות. לא הסתפקתי בסמלים של עצמאות – סמל מדינה, שטרי כסף, מטבעות ובולים – אלא אספקטים שונים של בניין האומה ובניין הארץ כפי שבאו לידי ביטוי בכרזות שמיר. התערוכה הוצגה בספריה הלאומית בריגה ובשתי ערים נוספות.

איך העריכו האחים את עיצוב הכרזות? הם נבדלו בדרוג המקום הראשון בעבודות גרפיות. גבריאל היה סבור שסמלים ולוגו היא העבודה הגרפית החשובה ביותר. מקסים –בולי דואר. אבל שניהם הסכימו שכרזות ראויות למקום גבוה בסולם, מעל מדליות, שטרי כסף, אריזות, דברי דפוס או מודעות לעיתונות. מבחר מכל סוגי עבודות הגרפיקה של האחים שמיר נמצא באתר זה www.shamir-brothers.com